

Informační predátoři a jiná řešení

Jindra Planková

Ústav informatiky, Slezská univerzita FPF, Opava
jindra.plankova@fpf.slu.cz

INFORUM 2016: 22. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 24. – 25. 5. 2016

Abstrakt. *Otevřený přístup k publikovaným vědeckým výsledkům představuje důležitý prvek zlepšování cesty odborných informací k uživatelům. V posledních několika letech se stal neodmyslitelnou součástí vědecké komunikace a došlo také ke značnému nárůstu povědomí o jeho základních principech, možnostech, cílech i nástrojích publikování. V českém informačním prostředí již byla prezentována řada záležitostí a diskutovány problémové oblasti otevřeného přístupu, které svědčí nejen o zájmu, ale i aktuálnosti problematiky. V této souvislosti se mohou otázky otevřeného přístupu zdát prosté, ovšem kromě zřejmých přínosů se ukazuje i řada aktuálních otázek.*

Příspěvek se zabývá specifikací nakladatelských přístupů k otevřenému přístupu, zejména otázkou vzniku a masivního rozšiřování predátorských vydavatelů a predátorských časopisů. Na základě kvantitativní analýzy vybraných predátorských časopisů bude v prezentaci poukázáno na negativní prvky a rozsah současného vytváření monopolu v nakladatelské oblasti. Smyslem práce je upozornit české autory na negativa vznikající monopolizace a redukování myšlenky otevřeného přístupu. Cílem je apelovat na zavedení potřebných preventivních opatření, zmírňující rizika zneužití funkčnosti, již existujícího systému otevřeného přístupu v ČR.

Úvodem – pokrok či utopie?

Zdá se, že téměř každý aspekt našeho života i světa kolem nás je permanentně konfrontován s měnícím se a transformujícím prostředím. Analýzy dat prostoru a strategická rozhodnutí využíváme v mnoha oblastech života. Nové produkty a služby jsou vytvářeny na základě informovaných rozhodnutí. Představitelé vědy, výzkumu, obchodu i služeb využívají ve svých oborech bohatství online informačních nástrojů a služeb. Díky využití moderních technologií si mohou klást nové otázky a sledovat problémové oblasti, s cílem vytvářet nové druhy vědeckých produktů a oslovit širokou veřejnost. Volně dostupné informace v online podobě jsou základem i jádrem pokročilé vědecké informační infrastruktury současnosti. Jejich cílem není pouhá distribuce a vyhledávání údajů, ale především poskytování a sdílení informací pro vědu a výzkum. Spolupráce a rychle se rozvíjející sociální i politické prostředí znamená posuny nejen v oblasti vědecké, ale také oblastech souvisejících (vydavatelé, knihovny, univerzity, agentury pro financování, podnikatelský sektor, atd.).

Poznání v přírodních, společenských, humanitních či ekonomických vědách se vyvíjí, ale s různou hodnotou, významem a odlišnými cestami. Nové technologie si již získaly svou pozornost a významně ovlivnily společenské, kulturní, ekonomické i politické dění. V návaznosti na proměny prostřední se odkrývají také hluboké a trvalé dopady ve vědeckém prostředí. Současný stav vědeckého poznání, vědecké komunikace i samotného vnitřního prostředí vědy, nastoluje otázku, zda jsme ve vhodném okamžiku, kdy bychom měli přemýšlet a začít budovat nové přístupy a pojetí

vědecké komunikace? Nebo stojíme „kdesi“ v informačním prostoru a jsme pouhými diváky toho, co vyvolává honba za publikováním?

Systém vědecké komunikace v České republice prošel za uplynulých 25 let významným procesem transformace. Cílem změn bylo vytvořit demokratický, otevřený a skutečně objektivní systém komunikace vědy, který by poskytoval všem členům společnosti stejné šance na dosažení odpovídajících informací a zajišťoval by každému člověku získání, resp. zpřístupnění poznatků moderní vědy. Hlavním cílem bylo podpořit spolupráci mezi vědeckými komunitami v ČR, propojení a prohloubení spolupráce na mezinárodní úrovni, s možností dostupu výsledků vědeckého zkoumání nejen vědecké komunitě, ale i občanům a všem členům společnosti. Na základě těchto myšlenek byla formulována výzva k nastavení a otevření dostupnosti výsledků vědy a výzkumu, bylo formulováno hnutí za otevřený přístup¹. To si po čase získalo své příznivce i odpůrce, nicméně vědecká komunita začala tento způsob komunikace využívat, pro zpřístupnění svého poznání.

Dnes jsou snahy o nastavení a zachování demokratického, otevřeného, prostupného a variantního systému vědecké komunikace doprovázeny negativními prvky, zasahujícími do kvality, obsahu i objektivity vědeckého publikování. Jedná se především o predátorské časopisy, které získávají nezkušené vědce v oblasti otevřeného přístupu a podvodným způsobem, pouze za účelem zisku z autorských poplatků, degradují současnou vědeckou komunitu. Vydáváním predátorských časopisů a jejich publikováním dochází k poklesu skutečného vědeckého poznání a je porušována serióznost a skutečný dosah vědecké komunikace.

Cílem tohoto příspěvku je nejprve představit skutečné publikační modely otevřeného přístupu, které jsou aktuálně realizovány komerčními nakladateli a vydavateli, v rámci podpory otevřeného přístupu k informačním zdrojům. Dále bude v textu pojednána a souhrnně představena problematika predátorských vydavatelů, resp. časopisů. Ačkoli je problematika predátorství aktivně řešena v zahraničí, české vědecké prostředí není na tento jev dostatečně připraveno, resp. řada akademických a výzkumných pracovníků o něm vůbec neví. Proto je smyslem příspěvku upozornit české autory na negativa vznikající monopolizace a redukování myšlenek otevřeného přístupu. S cílem uvedení trendů v chování predátorských vydavatelů, resp. časopisů a upozornění na potřebná preventivní opatření, zmírňující rizika zneužití funkčnosti již existujícího systému otevřeného přístupu v ČR. Na závěr článku budou uvedeny charakteristické znaky a kritéria pro určení predátorských časopisů.

1. Publikační modely otevřeného přístupu

Režim otevřeného přístupu se snaží odstranit bariéry, které se týkají především plateb a povolení přístupu, které dosud brání sdílení informací. Otevřený přístup je možné charakterizovat jako přístup digitální, online, zdarma a bez autorskoprávních a licenčních omezení, který zároveň podporuje dodržování autorských práv, recenzování, přínos, profit, tisk, ochranu, prestiž, kariérní postup, indexování a ostatní znaky a podporované služby, které spojují s vědeckou literaturou².

Zveřejňování a šíření výsledků vědecko-výzkumných aktivit je přirozenou součástí výzkumného procesu. Otevřený přístup k výsledkům výzkumu financovaného z veřejných zdrojů zajišťuje šíření a výměnu poznatků, podporuje inovace, konkurenceschopnost, internacionalizaci i kvalitu výzkumu. Významným způsobem přispívá k hospodářskému, sociálnímu a kulturnímu rozvoji společnosti, a to jak

¹ Planková, J. (2009), nestr.

² Kuchma, I., s. 8-13.

v podnikové sféře, tak ve veřejném sektoru. V tomto ohledu je chápán jako poskytnutí bezplatného a neomezeného online přístupu koncovému uživateli k vědeckým informacím³, s možností jejich dalšího využití⁴.

Při bližším seznámení s problematikou zjistíme, že dosud neexistuje právně závazná definice pojmu otevřený přístup. Pouze v klíčových politických dokumentech a prohlášeních bylo využito termínu Open Access a jeho vymezení. Vlastní pojem otevřený přístup je pak chápán ve významu „**zajištění otevřeného a volného přístupu k plným textům na veřejném internetu, dovolující uživatelům číst, stáhnout, kopírovat, distribuovat, tisknout, vyhledávat nebo propojovat plné texty článků, jejich procházení pro indexaci, zaznamenání ve formě dat v počítačových programech, nebo jejich užití pro jakýkoliv další zákonný účel, bez finančních, právních nebo technických bariér, kromě nedílného a neoddělitelného dosažení samotného přístupu k internetu**“⁵. Další podstatnou podmínkou ve vnímání a praktickém využití OA je, že jediná omezení na reprodukci a další distribuci díla v rámci daného pole působnosti může dát pouze **autor**, který **odpovídá za integritu svého díla** s tím, že jeho dílo bude náležitě **uznáno a citováno**.

Jádrem nastupujícího fenoménu otevřeného přístupu je tedy fakt, že při vydávání a distribuování informací vědecké komunitě je pravidlem, aby všichni, kteří chtějí číst články publikované ve vědeckých časopisech, měli tuto možnost, a to bez nutnosti překonávat finanční, právní či technické bariéry. V běžném modelu předávání informací byly zavedeny náklady za přístupy k informacím knihovnami a dalšími veřejně i soukromě podporovanými institucemi, zatímco současný vývoj v oblasti otevřeného přístupu naznačuje širší přístup bez institucionálních, nebo technických omezení. Při hodnocení a praktickém využívání různých modelů otevřeného přístupu je důležité rozpoznat zásadní fakt, který spočívá v propojení řady prvků, faktorů a činitelů, které v systému otevřeného přístupu participují⁶. Je zřejmé, že princip otevřeného přístupu, jako realizovatelné varianty k tradičnímu publikování, se opírá o vývoj mnoha oblastí, např. ekonomie, technologie či právního systému. Domnívám se, že pouze **komplexním pojetím jednotlivých částí** je možné dosáhnout širšího uplatnění otevřeného přístupu, jako účinného způsobu vědecké komunikace a zveřejňování výsledků vědy a výzkumu⁷.

V návaznosti na stále se rozšiřující hnutí otevřeného přístupu a v souladu s jeho praktickým naplňováním je dnes možné sledovat snahy řady komerčních vydavatelů, kteří se rozhodli k určité míře podpory otevřeného přístupu k informačním zdrojům. Aktuálně je komerčními nakladateli realizován otevřený přístup ke zdrojům a vědeckým informacím **dvěma základními cestami**:

První **zelená**⁸ cesta je jednoduchou variantou k otevřenému přístupu. V něm dochází k uložení preprintu nebo postprintu článku do otevřeného digitální repozitáře, jehož hostitelem je instituce autora, nebo institucionální repozitář vědního oboru autora. Zelená cesta přístupu znamená, že vydavatel uzamyká konečnou verzi článku do systému, který běžnému uživateli zabraňuje přistupovat a využívat plný text článku bez zaplacení předplatného, popř. jiného poplatku za užití obsahu. Autor však může v tomto případě učinit kroky, které zajistí volnou dostupnost článku jinde. Ve své podstatě se jedná o skutečnost, že autor publikuje svůj článek tradičním způsobem

³ Především recenzované vědecké články a výzkumná data, sloužící k ověření prezentovaných výsledků.

⁴ Usnesení, nestr.

⁵ Budapest, nestr.

⁶ Planková, J. (2010), nestr.

⁷ Drott, M.C., s. 79-86

⁸ angl. „green open access“

v časopise přístupném na základě předplatného. Většinou autor využívá časopis, který nejvhodnějším způsobem odpovídá jeho potřebám z hlediska oboru či zaměření článku. Zároveň autor ukládá **autorskou verzi článku** do otevřeného repozitáře, a to v závislosti na politice vydavatele⁹, resp. politice poskytovatele financí na výzkum¹⁰, před, po nebo během publikování.

V souladu s postojem vydavatele bývá otevřený přístup ke konečné verzi článku, která je obsahově i formálně shodná s publikovanou verzí, uložené v repozitáři, zpožděn na období embarga. Většinou se jedná o období 6 až 12 měsíců, v návaznosti na obor a oblast zkoumání. Toto časové embargo je bráno jako výhoda pro vydavatele při předplatném tradičního časopisu a může být uplatněno i na verze článku uloženého do repozitáře. Podmínky vlastního časového embarga jsou odlišné v závislosti na politice konkrétního komerčního vydavatele¹¹.

Popisovaný model je také označován jako „**Open Acces self-archiving**“ a je založen na prezentování výzkumu prostřednictvím auto-archivace. Autoři vytvářejí ke svým dokumentům také metadata, která popisují dokument. Aby mohli autoři volně vytvářet metadata a ukládat své příspěvky pomocí auto-archivace je nutná podpora ze strany organizací, výzkumným pracovišť či univerzit. Tyto instituce by měly vytvářet ideální podmínky k podpoře autorů a umožnit prezentovat jejich příspěvky pomocí otevřeného přístupu. Na podporu hnutí otevřeného přístupu by měly instituce vytvářet vlastní archivy, repozitáře nebo úschovny vydaných materiálů spolu s materiály, které byly vydány v již existujících časopisech bez OA. Vědci uplatňují k autoarchivaci, respektive k otevřenému přístupu, různé přístupy podle role, jakou zrovna zastávají. Vědec vnímá otevřený přístup jinak v roli vědce – badatele – uživatele hledající informací, a jinak jako vědec, v roli autora. Každá z těchto rolí určuje jiné informační potřeby a vytváří jiné informační návyky. Pro vědce v roli badatele má nejvyšší prioritu to, aby obsah repozitáře byl snadno vyhledatelný, a byl online dostupný.

Důležitým prvkem zelené cesty otevřeného přístupu je také otázka autorských práv. Autoři jsou totiž tradičně vydavateli časopisů žádáni, aby na něj převedli část svých autorských práv, tj. i právo šířit a využívat svou práci, náhradou za zveřejnění článku v časopisu. Autor většinou tyto náležitosti řeší s vydavatelem pomocí smlouvy, ve které jsou přesně vymezena práva a povinnosti při nakládání s publikovanými výsledky. Tato situace není ideální, ale je slučitelná s vlastním budování otevřených repozitářů. Většina vydavatelů, dokonce i těch, kteří striktně vyžadují převedení autorských práv, připouští uložení konečné recenzované verze autorského rukopisu do otevřeného repozitáře. V případě, kdy komerční vydavatel nepovoluje otevřený přístup, může být článek uložen do repozitáře, musí však být zamezen či uzavřen přístup k plnému textu článku, přesně dle stanovené smlouvy s vydavatelem.

Druhá **zlatá**¹² cesta využívá jako základní nástroj vědecké komunikace vědecký časopis. Podstatou je publikování vědeckých článků v odborných recenzovaných časopisech, s okamžitým otevřeným přístupem. Zlatá cesta otevřeného přístupu je založena na faktu, že vydavatel, který vytváří konečnou publikovanou formu článku, poskytne tuto konečnou verzi volně k dispozici.

Autor má aktivní roli, kdy nabídne vydavateli článek k publikování, redakce časopisu zajistí recenzní řízení. Pokud je článek přijat, redakce rovněž provede zpravidla jazykové a formální úpravy, včetně vlastního formátování¹³. Tento princip,

⁹ viz databáze Sherpa/Romeo – Dostupné z: <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/index.php>

¹⁰ viz databáze Sherpa/Juliet – Dostupné z: <http://www.sherpa.ac.uk/juliet/index.php>

¹¹ Suber, P., s. 49-75

¹² angl. „gold open access“

¹³ Morris, S., s. 304-307

označovaný v literatuře také jako „**Open Access publishing**“, představuje ekonomický model, který přenesl financování vydávaných časopisů na stranu autorů. Za vydávaný časopis neplatí odběratel, ale autor, který usiluje o zveřejnění svého článku v odborném časopise. Jedná se o komerční způsob vydávání časopisů a díky faktu, že uživatelé za časopis neplatí, mohl by být tento systém vydávání podpořen především malými vydavatelstvími, kterým by mohl pomoci rozšířit své řady čtenářů. Někteří komerční vydavatelé si účtují tzv. procesní poplatky. Tyto poplatky jsou mnohem nižší u vydavatelů časopisů s otevřeným přístupem. Vydavatelé, kteří hradí vydávání časopisů také z jiných finančních zdrojů (např. z reklamy), nevyžadují žádný poplatek ani po autorovi. Hlavní výhoda časopisů s otevřeným přístupem oproti klasickým časopisům spočívá především v kratším recenzním řízení. Tím se zkracuje čas od vytvoření článku autorem, přes jeho recenzní řízení až po jeho umístění na webovské stránky archivu. Oficiálně schválené články zpřístupňují sami vydavatelé na internetu. Články publikované v OA časopisech jsou uloženy v archivech či repozitářích¹⁴.

Kromě zmíněných modelů publikování někteří nakladatelé přijali **hybridní**¹⁵ politiku podpory veřejného přístupu k publikovaným dokumentům. Hybridní cesta otevřeného přístupu je zaměřena na vydávání hybridních časopisů. Ty jsou primárně dostupné na základě předplatného, tj. jejich vydavatelé získávají prostředky z předplatného. Zároveň však nabízejí autorům možnost zaplatit za otevřený přístup k vlastním článkům uživatelům i mimo vlastní okruh předplatitelů. Tento model zpřístupňuje pouze vybrané články, za které autoři zaplatili vydavateli požadovaný poplatek. Proto se v tomto případě nejedná o otevřeně přístupné časopisy, ale pouze o otevřeně přístupné články. Všechny ostatní články v takovém časopise jsou jinak běžně nedostupné. Dostupnost si může uživatel zajistit zaplacením předplatného, nebo autor zaplacením přístupu k vybranému článku. Model byl zaveden komerčními vydavateli v návaznosti na ustanovení politiky poskytovatelů finančních prostředků na výzkum, kteří vyžadují, aby články svázané s řešením projektů byly otevřeně přístupné. Cílem hybridního přístupu je umožnit autorům splnění požadovaných podmínek od poskytovatelů finanční podpory, a zároveň možnost publikovat v kvalitních, vesměs recenzovaných časopisech. Není bez zajímavosti, že uvedená cesta k otevřenému přístupu přes otevření přístupu k jednotlivým článkům je některými vydavateli považována za přechod k budoucímu otevřenému přístupu k vědeckým informacím.

Je zřejmé, že otázky dostupnosti vědeckých informací budou hrát stále větší roli pro jednotlivé výzkumníky i celé výzkumné týmy. Podle pravidel publikovaného programu Evropské unie Horizont 2020¹⁶ budou muset všichni příjemci grantů zajistit otevřený přístup k recenzovaným vědeckým publikacím, které souvisejí s projektovými výsledky. Je tedy možné předpokládat zvýšení zájmu o problematiku otevřeného přístupu, resp. možnosti publikování vědeckých prací u vydavatelů časopisů s otevřeným přístupem.

¹⁴ Willinsky, J., s. 69-79

¹⁵ angl. „hybrid open access“

¹⁶ Dostupné z: <http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/>

2. Informační predátoři a otevřený přístup

Jak již bylo zmíněno v úvodu, v posledních několika letech se velmi rozšířilo vydávání predátorských časopisů, které se napohled tváří jako seriózní vědecká periodika. Ve své podstatě jsou však predátorské časopisy založeny zejména za účelem zisku z autorských poplatků. Tyto podvodné praktiky a predátorská vydavatelství zasahují také do českého vědeckého prostředí a jejich snahou je nalákat co nejvíce nezkušených vědců či akademiků k uveřejňování textů v on-line predátorských časopisech.

Vlastní definování a vymezení **predátorského časopisu**, resp. vydavatele je následující: „*Predátorský časopis je popsán jako časopis, který zneužívá myšlenku otevřeného přístupu ve svůj prospěch. Takové časopisy vznikají primárně s cílem vybírat autorské publikační poplatky a generovat zisk. Nikoliv podporovat a rozvíjet vědeckou komunikaci*“¹⁷. Jedná se tedy o velmi výrazný negativní jev, který parazituje na myšlence otevřeného přístupu. Zároveň poškozují jeden ze základních kamenů moderní vědy, kterým je kvalitní vědecký časopis, včetně vysoce ceněného procesu recenzního řízení.

Vědeckým časopisem se totiž obvykle myslí právě recenzované periodikum, kdy jednotlivé publikované práce prošly recenzním řízením¹⁸ a byly tak uznány za kvalitní. Obecně platí, že pokud se rozhodneme publikovat v co nejprestižnějším vědeckém časopise, tím větší nároky budou na obsahovou i formální stránku odevzdávaného článku. To by mělo zajišťovat lepší kvalitu práce a vytvoření jisté komunity a kolaborativní spolupráce vědců, ve smyslu nejen dalšího rozvoje vědy, ale také hlubší vzájemné vědecké kontroly.

Transformace směrem k predátorskému chování některých vydavatelství byly spuštěny technologickými změnami, které se uskutečnily po roce 2000. Stávající vydavatelské prostředí začalo nabízet časopisy v on-line podobě a některé nové časopisy začaly vycházet pouze v elektronické podobě. Tento přechod z tištěného do elektronického prostředí znamenal nejen zvýšení dostupnosti obecných informací, ale i čistě vědeckého obsahu. Prvotní elektronické časopisy byly dostupné pouze placenou formou a za stažení článku se hradil vydavateli poplatek. S dalším postupem technologií i rozšířením možností elektronického publikování se objevily první časopisy s otevřeným přístupem, které znamenaly obrovský posun v technické, ekonomické i publikační rovině. Postupně se otevírala oblast otevřeného přístupu a vznikaly podpůrné iniciativy¹⁹ za zpřístupnění obsahu vědeckého poznání a možnost sdílení znalostí. Díky těmto základním principům byly formulovány také dva hlavní modely publikování, které byly zmíněny a popsány výše v textu.

Dnes nalezneme mnoho literárních pramenů a informačních zdrojů, které sledují historii nástupu fenoménů predátorských praktik v oblasti časopisů s otevřeným přístupem. Tyto se zabývají zejména sledováním kvality dlouholetých a často zavedených časopisů a vztahu k přijetí a vydání tzv. „testovacích“ článků s nesmyslným obsahem²⁰. Nicméně mnohem důležitější je fakt, že se predátorským časopisům a vydavatelstvím podařilo usídlit na poli vědeckého publikování. Tyto predátorské časopisy dnes samy, pro podporu a upevnění vlastní pozice, v rámci

¹⁷ ÚK UK – Dostupné z: <http://knihovna.cuni.cz/rozcestnik/open-access/zakladni-informace/predatori/>

¹⁸ angl. „peer-review“ – tedy recenze od kolegů sobě rovných

¹⁹ Planková, J. (2009), nestr.

²⁰ Smutný, Z.; Řezníček, V., s. 184-186.

vědeckého publikování, využívají mnohé „pochybné“ scientometrické portály²¹, které časopisům udělují vlastní indexy. Díky uděleným indexům dochází k poškozování také zaběhnutých termínů a matení poctivých časopisů s otevřeným přístupem, resp. autorů vědeckých článků. Samy predátorské časopisy tím získávají jistou ochranu pro svou publikační činnost a velmi často také zneužívají jméno či postavení vědeckých a akademických pracovníků, zapsáním jejich prestižních jmen do redakčních rad daných predátorských časopisů.

Predátorské časopisy, resp. jejich praktiky, tak poukazují na fakt, že otázky otevřenosti, dostupnosti a sdílení informačních zdrojů jsou spojeny zejména s obrovskými **nároky** na **schopnosti jedince** odhalovat, kriticky hodnotit a správně rozhodovat o svých publikačních výstupech. Otázkou tedy je, jak se účinně bránit nekalým praktikám? Máme možnost odhalovat tyto negativní prvky? A co můžeme, resp. musíme sledovat v případě rozhodnutí publikovat svou práci v časopise s otevřeným přístupem?

V průběhu etablování predátorských časopisů, resp. vydavatelství byly v informačním průmyslu vysledovány charakteristické znaky predátorských časopisů, které mohou pomoci autorům a začínajícím vědeckým pracovníkům při jejich odhalování. Mezi charakteristické **znaky**²² patří:

- Články neprochází žádným či fiktivním recenzním řízením (avizované recenzní řízení v řádu 3 týdnů a publikování do 72 hodin).
- Články jsou rychle přijímány k publikování, bez řádného posouzení a jsou publikovány i v takovém případě, kdy se jedná o nesmyslná tvrzení či smyšlená fakta²³.
- Časopisy přijímají všechny články, nejsou kladeny téměř žádné překážky k publikování (práce vykazují nízkou úroveň kvality).
- Nejsou dodržovány publikační standardy.
- Publikované články nevykazují téměř žádný, resp. minimální přínos pro sdílení vědeckých poznatků.
- Vydavatelé využívají agresivní praktiky pro získávání příspěvků (většinou se jedná o pozvánky, či pobídky zasílané autorům e-mailem, jako výzvy k publikování v časopise, či účasti na konferenci, jako klíčový řečník).
- Velmi často dochází k parazitování na jménech prestižních, již zavedených časopisů – označení zavádějícími názvy časopisů a konferencí (většinou se jedná o pouhé přehození pořadí slov v názvu časopisu), nebo velmi podobné a zaměnitelné zkratky názvu časopisu, či rozšíření názvu renomovaného časopisu.
- Dochází k parazitování na známých jménech vědců a autorit v oborech publikování – ta jsou uváděna v redakčních radách, bez jejich vědomí.
- Zcela stejné složení redakčních rad pro více než jeden časopis, a to i v různých oborech daného vydavatele.
- Neexistující adresa a nejisté sídlo vydavatele – většinou uvádění informace o poštovní schránce²⁴.
- Kontaktní e-mailová adresa na redakci je pouze obecná, nebo neexistující (většinou jen odkaz na kontaktní formulář, či obecný e-mailový účet).

²¹ Např. Global Impact Factor – Dostupné z: <http://globalimpactfactor.com/>

²² SIC – Dostupné z: <http://www.sic.czu.cz/cs/?r=5457&i=20443>; Akademický – Dostupné z:

<http://antipredator.vedazije.cz/>; ÚK ČVUT – Dostupné z: <http://knihovna.cvut.cz/veda/predatorske-casopisy/>

²³ angl. „hoax“

²⁴ tzv. P. O. BOX

- Časopisy uvádějí fiktivní hodnoty různých hodnotících faktorů a scientometrických ukazatelů. V jejich názvech je zavádějícím způsobem použito slovního spojení IF – viz obecné charakteristiky, uváděné výše v textu.
- Informují o širokém seznamu rejstříků, ve kterých je časopis indexován, ale velmi často jde o indexy nízké úrovně, nebo formální indexy, jejichž cílem není kontrola obsahu webových stránek, či odborné úrovně časopisu - např. CrossRef/DOI, agentura přidávající identifikátor DOI.

Z uvedených znaků je zřejmé, že praktiky predátorských časopisů, resp. vydavatelů jsou velmi rafinované a pro nezkušeného či začínajícího vědce mohou být zavádějící. Kromě zmíněných znaků je možné v současnosti využít úplného a přehledného seznamu kritérií²⁵ pro určování statutu predátorských časopisů s otevřeným přístupem. Autorem tohoto seznamu je profesor **Jeffrey Beall**²⁶ z University of Colorado, který se problematice predátorských časopisů dlouhodobě věnuje. Monitoruje uvedenou oblast a rovněž je autorem termínu „predatory OA journals“. Kromě zmíněného seznamu je autorem tzv. **Beall's list**²⁷, což je jakýsi seznam nakladatelů pochybné a predátorské literatury. Tento seznam, ani jeho autor si nedělají nároky na úplnost a naprostou přesnost, nicméně může být brán jako jedna z pomůcek, které lze v případě nejasností použít. Na Beallův seznam jsou dnes navázány mnohé další studie, které se pokoušejí měnit stávající publikační praxi a bojovat proti predátorským praktikám vydavatelů. Z mnoha můžeme jmenovat například akademiky Cenyu Shena a Bo-Christer Björka, jejichž výsledky se objevily v časopise BMC Medicine²⁸.

Z pohledu běžné vědecké publikační praxe je vlastní existence predátorských časopisů logickým důsledkem akademické politiky založené na nekompromisním přístupu „publikuj, nebo zhyň“²⁹. Vědečtí a akademičtí pracovníci jsou tlačeni k co největší produkci publikací. V České republice pak danému principu odpovídá také nastavení hodnocení vědy a výzkumu, které je spojeno s udělováním RIV bodů a ty jsou pak jedním z faktorů při rozdělování peněz ze státního rozpočtu. Domnívám se, že takto nastavené principy vědeckého publikování jsou v přímém vztahu s problémem vydavatelského predátorství. Otevřené, volně dostupné akademické zdroje, přístupné uživatelům zdarma, jsou při publikování hrazeny autorem a zde nastává konflikt zájmů. Autor se snaží co nejvíce publikovat a čím více článků vydavatel přijme, tím více vydělá, potažmo vydělá i autor. Koncovými uživateli současných vydavatelů už nejsou sami čtenáři či knihovny, ale sami autoři textů. Vydavatelé sledují zejména oblast spokojenosti svých zákazníků, a to neustálou nabídkou nových, snadno dostupných a rychle publikovaných informací. Na rozdíl u tradičního modelu, kde čtenáři na základě předplatného získávají sice méně informačního obsahu, ale o to kvalitnějšího. Sami jsou pak hodnotiteli celkové úrovně časopisu i autorů, v něm publikujících. Pro vydavatele platí, že jsou nuceni publikovat pouze ověřené a kvalitní příspěvky, s ohledem na možnost rušení předplatného samotnými čtenáři.

V souvislosti s popisovanou problematikou je vhodné v krátkosti zmínit jaké možnosti a podpůrné prvky máme k odhalení a ověření kvality časopisu s otevřeným

²⁵ Criteria for Determining Predatory Open-Access Publishers - Dostupný z:

<http://www.ufv.ca/media/assets/research/workshops/Criteria-for-Determining-Predatory-Publishers.pdf>.

²⁶ Další informace jsou dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Jeffrey_Beall.

²⁷ Dostupný z: <https://scholarlyoa.com/>

²⁸ Dostupný z: <http://bmcmedicine.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12916-015-0469-2>

²⁹ angl. „publish or perish“

přístupem, ve kterém se rozhodneme publikovat. Možných cest je několik, z nejčastěji zmiňovaných uvádím tyto:

- Ověření hodnoty impact faktoru v databázi Web of Science, kde musí být tyto údaje uvedeny v rejstříku Journal Citation Reports; případně ověření zařazení časopisu do databáze Scopus.
- Kontrola časopisu podle uděleného mezinárodního standardního čísla ISSN v registru ROAD³⁰.
- Ověření, zda se časopis nevyskytuje na seznamu Beall's list, který je možnou pomůckou. Vzhledem ke stále se měnícímu prostředí není a ani nemůže být seznam komplexní, je pouze seznamem potenciálních či pravděpodobných predátorských časopisů a predátorských vydavatelů. Nicméně, jako pomocný prvek určení je vhodné jej využít.
- Ověření v seznamu tzv. **hijacked**³¹ časopisů, které si neprávem přivlastnily identitu jiného časopisu.
- U nových, nebo neznámých časopisů věnovat zvýšenou pozornost popsanému publikačnímu procesu, kde je nutné ověřit informace, uváděné časopisem.
- V případě konference je potřeba prověřit organizátora, nebo instituce, které zajišťují její konání. Vhodné je také prověření časopisů, ve kterých organizátoři slibují zveřejnění příspěvků.

V neposlední řadě jsou důležité také vlastní schopnosti práce s informačními zdroji, resp. informacemi. Ty by měly, kromě nutnosti neustálého rozvoje odborných znalostí a dovedností, směřovat k nutné individuální interpretaci a potřebě kritického myšlení. Domnívám se, že podstatným je apel na zachování zdravého „selského“ rozumu a smyslu pro realitu, pomocí něž je možné nebyť pouhým konzumentem mediálně prezentovaného obsahu, ale producentem kvalitních výstupů. Proto by mělo platit a hlavně být uplatňováno v praxi, aby vzdělávání v oblastech informační gramotnosti nebylo směřováno pouze na ty, kdo vytváří a produkují vědecké výsledky, ale také na jejich uživatele.

Závěr – předpovědi nebo známá fakta?

Žijeme v době protikladů, plné bilancování a tvorby možných prognóz budoucího vývoje v oblasti publikování lidského poznání. Je proto zajímavé obracet se do minulosti a hledat souvislost mezi představami minulých generací a současným stavem poznání. To co bylo předpokládáno jako každodenní součást našeho života (např. plně automatizovaná, roboticky ovládaná domácnost), mnohdy zůstává vzdáleno představám a některá přání zůstávají splněna jen z části (např. svět zbavený zhoubných nemocí, odstranění chudoby a hladu). Nejistoty a omyly, předpoklady a domněnky se utvářejí stále a je jen na každém člověku, kterou z cest vybere. Zda půjde prověřenými a delšími cestami, které jej povedou k cíli s morálním naplněním. Nebo využije zkratky, které ovšem mohou znamenat nejistotu a nespolehlivý výsledek?

Velkou otázkou také zůstává, zda si zachováme optimistický pohled na pokrok člověka, spjatý s pevným a silným krokem lidstva na cestě k pravdě, štěstí a ctnosti, nebo uchopíme vzlety a rozmach vědeckého pokroku jako počátek krutých válek, genocid a dalších katastrof. Moderní člověk je opět na počátku cesty, kdy pracuje s exponenciálním nárůstem vědeckých schopností a technických prvků. Ty ovšem nijak nesouvisí s obdobným rozvojem morálních kvalit člověka a jejich uvědoměním.

³⁰ Dostupné z: <http://road.issn.org/>

³¹ Dostupné z: <https://scholarlyoa.com/other-pages/hijacked-journals/>

Každý okamžik současného vědeckého poznání je provázen známými fakty a poukazuje na rychlé změny a inovace v technických a přírodovědných oborech. Naopak stále pravdy a filozofické poznání čerpá z výsledků minulosti a navazuje vztah ke stálému, historicky danému poznání. Existuje ovšem i kategorie pokroku, která je stále nejistá. A tou je předpokládaný, požadovaný a předpovídaný průlom v poznacích, které ještě nemáme. Můžeme bez většího omylu predikovat vývoj v technologiích, co ovšem nevíme, je, v jakém sledu budou nové poznatky po sobě následovat. Jaké budou mít přínosy a důsledky pro rozvoj lidských schopností? Zachovají optimismus a netrpělivá očekávání nových změn a jejich prezentování?

Prezentované příklady preventivních opatření, zmírňující rizika zneužití funkčnosti a přínosu již existujícího systému otevřeného přístupu, poskytují jistou dávku optimismu. Ten je založen nejen na viditelných technologických přínosech pro systém otevřeného přístupu i jeho uživatele, ale i na důvěře ve schopnost publikujících vědců a autorů využít je co nejlépe. Rychle, dostupně, morálně a to zejména k dalšímu rozvoji mnoha vědeckých oborů a oblastí.

Literatura:

1. *Akademický antipredátor : Věda žije!* [online]. [cit. 2016-04-21]. Dostupné z: <http://antipredator.vedazije.cz/>
2. AMOS, Martyn. *Na úsvitu živých strojů*. Praha : Mladá fronta, 2008. 358 s. ISBN978-80-204-1674-2.
3. BEALL, Jeffrey. *Criteria for Determining Predatory Open-Access Publishers*. 3rd ed. [online] [cit. 2016-04-21]. Dostupné z: <http://www.ufv.ca/media/assets/research/workshops/Criteria-for-Determining-Predatory-Publishers.pdf>.
4. BORGMAN, Christine L. *Scholarship in the Digital Age : Information, Infrastructure, and the Internet*. London : The MIT Press, 2010. 336 s. ISBN 978-0-262-51490-3.
5. *Budapest Open Access Initiative* [online]. Budapest, 2002 [cit. 2016-04-21]. Dostupné z: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>.
6. DROTT, M. Carl. Open Access. *Annual Review of Information Science and Technology*. 2006, vol. 40, no. 1, s. 79-109.
7. KUCHMA, Iryna. Otvorený prístup vo východnej Európe. *ITlib*. 2011, roč. 15, č. 2, s. 8-13.
8. LÁZŇOVSKÝ, Matouš. Akademická „žumpa“ vynáší ročně přes miliardu korun, tvrdí studie. [online]. *iDNES.cz : Technet.cz*, 7. října 2015, 8:03. nestr. Dostupné z: http://technet.idnes.cz/pavedecke-casopisy-vydelavaji-des-veda.aspx?c=A151002_150910_veda_mla.
9. MORRIS, Sally. Open Access : How are Publishers Reacting?. *Serials Review*. 2004, vol. 30, no. 4, s. 304-307.
10. PLANKOVÁ, Jindra. (2014). Odstíny a nuance Open Access. In *Inforum 2014 – 20. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 27. – 28. 5. 2011* [online]. Praha : AiP, 2014 [cit. 2016-04-10]. Dostupné z: <http://www.inforum.cz/pdf/2014/plankova-jindra.pdf>.
11. PLANKOVÁ, Jindra. (2011). Mezinárodní trendy v „Open Access“ – institucionální repozitáře a jejich registry. In *Inforum 2011 – 17. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 24. – 26. 5. 2011* [online]. Praha : AiP, 2011 [cit. 2016-04-10]. Dostupné z: <http://www.inforum.cz/pdf/2011/plankova-jindra.pdf>.
12. PLANKOVÁ, Jindra. (2010). Faktory a prvky systému „Open Access“ – uplatnění při komunikaci odborných informací. In *Inforum 2010 – 16. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 25. – 27. 5. 2010* [online]. Praha : AiP, 2010 [cit. 2016-04-10]. Dostupné z: <http://www.inforum.cz/pdf/2010/plankova-jindra-1.pdf>.
13. PLANKOVÁ, Jindra (2009). Fenomén „Open Access“ – iniciativy, význam, přínosy. In *Inforum 2009 - 15. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 27. - 29. května 2009* [online]. Praha : AiP, 2009. [cit. 2016-04-10]. Dostupné z: <http://www.inforum.cz/pdf/2009/plankova-jindra-cze.PDF>
14. RIEDMATTEN, Éric de. *Objevy 21. století : ve spolupráci s Pierrem Kohlerem a Laurentem Meillaudem*. Praha : Mladá fronta, 2007. 362 s. ISBN 978-80-204-1508-0.
15. SHOWERS, Ben (ed.). *Library Analytics and Metrics : Using data to drive decisions and services*. London : Facet Publishing, 176 s. ISBN 978-1-85604-965-8.

16. SIC – Studijní a informační centrum. Česká zemědělská univerzita v Praze. *Predátorské časopisy – kde nepublikovat* [online]. Praha : ČZU, [c2007+]. [cit. 2016-04-27]. Dostupné z: <http://www.sic.czu.cz/cs/?r=5457&i=20443>.
17. SMUTNÝ, Zdeněk; ŘEZNÍČEK, Václav. Predátorští vydavatelé s otevřeným přístupem k obsahu a další nebezpečí pro současnou vědeckou komunitu. *Acta Informatica Pragensia*. 2015, roč. 4, č. 2, s. 182-200.
18. SUBER, Peter. *Open Access*. Cambridge : MIT Press, 2012. 242 s.
19. TEPLÁ, Marta. *Asistent pedagoga : jak efektivně zavést pozici asistenta pedagoga ve školách*. Praha : Verlag Dashöfer, 2015. 77 s.
20. TRACHTOVÁ, Zdeňka. Predátorské časopisy loví naivní vědce : Každý rok jich vzniknou stovky. [online]. *iDNES.cz : Zprávy*, 10. ledna 2016, 16:54. nestr. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/predatorske-casopisy-0ts-/domaci.aspx?c=A160107_145115_domaci_zt.
21. *Usnesení k jednotlivým bodům programů 291. zasedání Rady pro výzkum, vývoj a inovace dne 28. února 2014 – Příloha 291/A8*. [online]. Praha : Rada pro výzkum, vývoj a inovace, poradní orgán vlády České republiky, [2014]. [cit. 2016-04-28]. Dostupné z: <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=708836>.
22. ÚK ČVUT. Ústřední knihovna České vysoké učení v Praze. *Predátorské časopisy* [online]. Praha : Ústřední knihovna ČVUT, [c2010]. [cit. 2016-04-27]. Dostupné z: <http://knihovna.cvut.cz/veda/predatorske-casopisy/>.
23. ÚK UK. Ústřední knihovna Univerzita Karlova. *Predátoři : Nenechte se polapit predátory! : A napálit podvodným časopisem* [online]. Praha : Ústřední knihovna Univerzity Karlovy, [c2015]. [cit. 2016-04-27]. Dostupné z: <http://knihovna.cuni.cz/rozcestnik/open-access/zakladni-informace/predatori/>.
24. WILLINSKY, John. *The Access Principle : The Case for Open Access to Research and Scholarship*. Cambridge : MIT Press, 2009. 287 s.